

amb *Cue-* localitzable en el lloc de Culla. La forma *Culla* sense *-r* resulta normalment de l'emudiment de la *-r* final, que no sols és normal avui a tot el Maestrat i Alcalatén, igual que en cat. central etc., sinó que en posició postònica, es produïa pertot — i produeix — en el domini valencià (amb les corresponents ultracorrecions) en mots com *caracte*, *séve(r)*, *córre(r)*, *téme(r)*; cf. *Choba* per *Chóbar* i *Benixeve* per *Benixéver* en el cens de 1609 p.p. Reglà (p. 109).

Modernament és general la forma *Culla*: l'única que donen Cavanilles (180 amb excellent descr. i un bell gravat que en dibuixà), GzGozalvo, MzAdell (*Torres y castillos en tierras de Castellón*, Cast. Pna. 1966, p. 33), SGuarner, AlcM, Mateu Ll. (*El P. Val.* 42, 94), Sarthou Carreres (GGRV, 528-530) etc. SGuarner recull la cobla pop.: «Entre *Culla* i Benassal / han plantat una figuera: / encâ stan les figues verdes / ia amaneixen la cistella» [joc de paraules amb què la gent creu poder explicar el nom de Benafigos, poble situat a continuació Sud d'aquests dos].

ETIM. La recerca sobre la d'aquest nom anà a parar a una via morta i perdedora, a causa de l'intent del nostre mestre Mz.Pi. d'identificar-hi un paratge de nom semblant, avui esvanit, el qual, però, s'havia de trobar força més al Nord. Li atribuïa el *Quelga* d'un doc. cidrà mal datat, que conjectura de 1096, *Quelga* o *Guelga* en un de 1100, i *Kolja* en un de 1102 (*Orig.* I, p. 579; *Esp. del Cid*, 772).

Això, però, es funda en documents relatius, tots ells, als raids que féu Pere I d'Aragó en terra valenciana (quan hi operava el Cid, com a èmul o col·laborador del paladí castellà: en part foren dellà del Xúquer, si bé sembla que també algun pel Nord, en la part que li interessava com aragonès). Diu Ubieto, erudit més savi en coses d'Aragó que no de València: «las primeras noticias --- de aragoneses en las costas levantinas son de diciembre de 1093 [sens dubte el doc. que Mz.Pi. posava cap a 1096], en que Pedro I confirmó --- el alodio que había comprado a Hotmen en *Ariéstoles*, en cuyo doc. encontramos al "señor Fortún Sánchez" como dominante "in *Quelga*", identificada por Mz.Pi. con *Culla*»: (sembla que d'aquesta identitat fins l'aragonès Ubieto es renta les mans).

Del que hi havia fonament real era per posar això cap al Nord valencià, car ho retrobem en el ben publicat *Cartulari* de Fanlo (de fi del S. XII): «senior Fortunio Sangiz in *Quelga* et in *Auropesa* et in *Roueres*» en perg. original de 1095 (*Cart.* 90, 38,40). Aquí reconeixem el nostre *Orpesa* i un lloc que podria ser *Vall-de-roueres*, o bé *Prat de Rovera*, plana alta, immediata al peu Nord del Tossal del Rei, trifini entre els Ports de Morella, els de Tortosa i el Matarranya (oït *prad de róbèra*, travessant-lo, adés i ara, jo mateix, aa. 1934, 1936, 1961).

I millor encara, i més precisament, ens permetrà localitzar-ho la llista d'afrontacions de l'antic i vast terme de Morella: en data 1249 el termenal creuava la «*Canada d'Ares* et vadit per serrat inantea, per fundum de *Canalielas*, et includit intus *Canaleles* --- et

dividit terminum cum per *Cuelgar*, per *Coladiella Puyoso*»: així en el pergami que vaig llegir personalment a l'arxiu de Cinctorres (el que tan bé tenia cuidat Mossèn Betí) en l'any 1961 (xxviii, 10.10). La lliçó *ue* era clara, un poc menys la *-r*, i la inicial, però devia ser *c-* i no pas *t-*.

Totes aquestes dades lliguen i coincideixen a situar aquest lloc molt més al N. o al NE., i com tots els llocs citats (llevat d'Orpesa). En primer lloc el terme de Morella no podia acostar-se a Culla, que és una trentena de k. més a Migjorn. El que sabem és que arribava fins a la Canada d'Ares (a uns 12 k. de Culla), i vora la Canada he trobat també *Canalilles/-elles* en altres docs. antics; cap al Nord i NE. sí que sabem que el terme de Morella s'estenia vastament: el *Prat de Rouera* (< ROBÈREA 'rovira') és 25 k. a l'ENE. de Morella (52 de Culla); i Vall-de-roueres és 40 k. al N. de Morella i allunyadíssim de Culla. Quant a Ariéstolas és a l'Alt Aragó, vora el Cinca, 5 k. al N. de Montsó.

D'altra banda notem que molts d'aquests noms ja presenten la diftongació aragonesa: *Canaliellas*, *Coladiello Puyoso*, acabant de donar-nos la seguretat que era un paratge arran de la frontera de les dues llengües: la zona que interessava a Pedro I d'Aragó. És possible que aquest, en una de les seves cavalcades, vagi arribar fins a Orpesa, i deixar-hi alguns homes, però altrament només a la zona fronterera es podia sostenir aquest Fortuño Sánchez; i aquí sí que hi escau la diftongació *kyéla* (amb *lg* grafia arcaica per *l*), que Mz.Pi. creia resultat d'una diftongació mossàrab d'un nom *CŎLIA.

Per altra part també s'oposa rotundament a aquesta teoria la *-r* quasi constant de les formes antigues de *Culla*, en nombre de 14, totes elles llegides en textos segurs i per bons cartòlegs, i totes elles perfectament localitzades pel context; no hi ha més excepció que dues d'Huici i una de MtzFdo. que potser són errors de còpia, si bé també hi pogué haver algun cas escadusser d'anticipació de l'emudiment regular, produït en temps posterior.

Sobre l'etim., fora d'aquest intent infundat geogràficament i mal orientat, no hi ha hagut res de seriós: car no ho és la suggerència del mal llibret d'Asín, àr. *qulla* 'cim' (copiat per AlcM): ultra ser un mot discutible en àrab, està descartat per la forma antiga en *-ar*, i pel fet que Culla no és cap cim i tampoc un castell: en el fons d'un clot de les serres. No cal atendre gaire a les notes de SGuarner (*Rev. Val. d. Fil.* I, 239) — que només havia estudiat bé els NLL del centre i Sud valencians —, ni Seybold (*Rev. C. Est. Hist. de Granada* III, 1913, 202): erudits que no tenien documentació antiga de *Culla*, ni aporten res que no fos conegut. D'aquí el to reservat de la meua breu nota en el *DECat* II, 1101a55ss., abans de reunir la doc. antiga, destinada sobretot a relacionar-hi els altres nombrosos NLL catalans de la forma *Culla*, suggerint que vinguin del ll. cŏchLĕA 'closca de caragol', d'on després 'caragol, espiral'.

Són tants, que no poden deixar de fer impressió.